

DANILO N. BASTA

Pravo pod okriljem utopije

(Ernest Bloch i tradicija prirodnog prava; izd. Rad, Beograd 1988)

Avtorja zanimata v prikazanem delu dve bistveni vprašanji: prvič, kako je Bloch vključil reinterpetacijo zgodovine naravnega prava v marksizem, in drugič, v kakšni zvezi je naravno pravo s človeškim dostojanstvom in s pokončno hojo. Volja za človeško dostojanstvo je po mnenju V. Havela, ki je navedeno v knjigi kot moto, samo druga dimenzija volje za samo sebe, za človeško posebnost in identiteto. Avtor najde razlog za interpretacijo Blochovega dela *Naravno pravo in človeško dostojanstvo* v dejstvu, da mu doslej v svetu niso posvetili večje pozornosti. Drugi razlog za nastanek te raziskave je v Andričevem vprašanju, zakaj se balkanske države ne morejo uvrstiti v krog prosvetljene sveta celo s pomočjo svojih najboljših in najbolj talentiranih predstavnikov? Zdi se, da je eden izmed razlogov odsotnost spoštovanja človeškega dostojanstva.

Knjiga je sestavljena iz dveh delov: a) E. Bloch in tradicija naravnega prava (poglavja: Motivacija, Kritika, Hermenevtika, Osvajanje, Izhod) in b) Dodatka (poglavja: Ernst Bloch in morala kot dediščina, Ali je bil Bloch nemški filozof Oktobrske revolucije?). Avtor knjige komentira Blochovo »Naravno pravo in človeško dostojanstvo« v kontekstu drugih Blochovih del.

Marx ni vključil v svojo »revolucionarno misel« teorije naravnega prava, ki je po Blochovem mnenju revolucionarna in bistvena za kritiko stalinizma, ker je utemeljeval osvoboditev človeka na ukinitvi privatne in vzpostavitvi družbene lastnine. Drugi razlog pa je v tem, da je Marxova misel nastajala v senci Heglovega avtokrat-

skega objektivnega duha. Prav stalinizem je bil Blochov motiv za ukvarjanje s teorijami naravnega prava kot »ortopedijo pokončne hoje«. Bloch kritizira v Duhu utopije dvojnost Marxove misli. Po eni strani izganja iz proizvodnega procesa fetišizem blaga, po drugi strani pa mu pripisuje vodilno moč – kot Hegel absolutnemu duhu. Bloch obnavlja socializem v smislu duha konkretne utopije in tako odpira prostor duši in veri. Tako je Bloch sledil teoretičnemu in praktičnemu motivu za nastanek dela »Naravno pravo in človeško dostojanstvo«. Blochov odnos do naravnega prava je kritičen. Meni, da je to ideologija individualnega gospodarstva meščanske blagovne proizvodnje, ki mu je potrebna preračunljivost t. i. formalna enakost. Zato ni sprejemljiva teza, da se ljudje rodimo svobodni in enaki. Vse naše pravice so pridobljene ali pa jih je treba šele pridobiti v boju. Časovno omejene predpostavke naravnega prava so: 1. družbo sestavljajo samo posamezniki; 2. dedukcija vseh določb iz nekaj načel; 3. nivelizatorska ideja o mehanični naravi, ki je soočena s fevdalno samovoljo, despotizmom in heterogenimi neenakostmi; 4. neomadeževana naravnatura immaculata. Zato je naravni človek abstraktno hipostazirano bitje, ki je izpolnjeno z željo po miroljubni in umni skupnosti. H. H. Holz je te štiri predpostavke označil kot individualizem, (racionalni) konstruktivizem, mehanizem in idealizacija narave. Sama divinizacija narave do stopnje prava je bila nezgodovinska. Bloch daje prednost naravnemu pravu pred pravnim pozitivizmom v 19. stol., ki je dosegel vrh v 20. stol. pri H. Kelsenu kot »tehnika in ideologija vladanja«. V pravici je nekaj patriarhalnega in despotskega, ker je večinoma dana od zgoraj. Bloch kritizira Platona in Aristotela, ki sta videla v pravici »dobri duh oblasti«. Tako je bila v srednjem veku pravica spremenjena v temelj oblasti. Blochov dvom v pravico »od zgoraj« je dvom v pozitivno pravo, ki po njegovem nima prihodnosti. Pravici »od zgoraj« je zoperstavil »pravico od spodaj«.

Utopična intenca naravnega prava je v tem, da »ni človeških pravic, če ni konca izkoriščanja – in ni dejanskega konca izkoriščanja brez vzpostavitve človeških pravic«, kot je zapisal Bloch v uvodu v »Naravno pravo in človeško dostojanstvo«. Če se v socializmu pozabi na pridobitve francoske revolucije, tudi socializem ne more biti socializem. Za Blocha ima vsak narod samo tak socializem, kakršnega si zasluži na podlagi pridobljenih meščanskih svoboščin (Politična merila). Ni dvoma, da je bilo naravno pravo revolucionarno v meščanskem smislu. Težava je v tem, da je Marx od socialistične revolucije pričakoval bistveno več kot samo izpolnitev zahtev meščanske revolucije. Marx je bil oster kritik meščanskih pravic, ki se zaradi blagovne menjave spreminjajo v svoje nasprotje. Človeška emancipacija je možna šele z negacijo dualizma na privatno in javno bitje, ne pa tudi onkraj vsake političnosti. Razen odtujene političnosti je še neodtujena, ki jo je pa D. Basta spregledal. Sporno vprašanje je, ali ideali svobode, bratstva in enakosti presegajo meščanski horizont ali ne. Za Marxa ga ne, ker so to »boginje moderne mitologije« in idealizacija meščanskega načina življenja. Po Blochu je ta Marxova kritika samo parcialna negacija. Marx ni negiral svobode, ampak svobodo privatne lastnine. To je sicer po mnenju D. Baste res, vendar Bloch ni spoznal, da Marx ni branil svobode kot človeške pravice. V tem je Blochovo nerazumevanje Marxa, za katerega je svoboda kot človeška pravica samo svoboda izolirane monade, ker ne temelji na zvezi človeka s človekom, ampak na razdvajanju. Zaradi realnosti avtokratskega socializma in stalinizma je Blochovo odpiranje vprašanja človekovih pravic vendarle upravičeno.

Zanimivo je, da se Bloch opira na pojem »človeškega dostojanstva«, ki je specifično novoveška ideja, ne da bi jo definiral. To opredelitev najdemo pri P. de Mirandoli in Kantu. Prvi pa je uvedel pojem dostojanstva v naravno pravo Pufendorfa.

Za Pica de Mirandolo je dostojanstvo človeka v središnji točki kozmosa, v svobodi izbora in sposobnosti, da se postavlja nad stvari. Za Kanta je dostojanstvo v umu, ki avtonomno postavlja zakonitosti. Dostojanstvo je zanj nezamenljiva vrednota in je zato nad vsako (afektivno) ceno. Identična je s človečnostjo v intersubjektivnem smislu.

D. Basta je opozoril, da gre pri teh opredelitvah za dostojanstvo človeka kot gospodarja narave, kar pa danes postaja vedno bolj problematično. H. Schelsky meni, da je Bloch vse ideale podredil principu upanja kot sredstvu. Tudi svoboda se lahko žrtvuje z ugotovitvijo, da bo rehabilitirana v brezrazredni družbi. To H. Schelsky označuje kot »uteho nebeškega socializma«. Kritika Schelskega ni korektna, ker Blochu ne gre za podreditve drugih vrednot upanju, ampak mu gre za označitev še-ne-bitja v upanju, utopiji, svobodi in revoluciji.

Bloch se ukvarja tudi s teorijo o odmiranju države, ki jo postavlja v nasprotje s sovjetsko teorijo države in prava stalinističnega obdobja. Kompleksno vprašanje odmiranja države, pravne države in emancipacijske vloge prava rešuje Bloch z dialektiko reda in svobode. Na ta način skuša preseči aporije naravnega prava in socialnih utopij. Bloch razlikuje dve vrsti reda: red na osnovi prisile in red na osnovi skupnosti, ki bi bil po Marxovi zamisli značilen za socialistično družbo. Red in svoboda sta v dialektični enotnosti, ene brez druge ni: brez reda bi bila svoboda brezciljna volja, red brez svobode pa bi bil zgolj prisila in neomejeno nasilje. V Principu upanja Bloch piše, da je prav težnja po totalni svobodi pripeljala do ortodoksnega reda in da je Marx združil Moorovo svobodno-federativno in Campanellino centralistično v »demokratski centralizem«. V »Experimentum mundi« gre Blochu za red svobode človeškega dostojanstva in vzravnane hoje. Tako je pravna država hkrati dejavnik reda in pobudnik individualne svobode z garancijo njenih materialnih pogojev. Svoboda kot postulat se realizira le s pomočjo prava, ki jo ščiti. Brezrazredna družba ni brezpravna in brezdržavna družba. To je samo družba brez države kot oblasti nad ljudmi in prava kot sredstva oblasti. To tezo utemljuje Bloch s stališčem, da je poslednje subjektivno pravo: da se proizvaja po sposobnostih . . . , garantira pa z zadnjo normo objektivnega prava: s solidarnostjo. Bloch je pripisal velik pomen razliki med objektivnim, državnim pravom, »norma agendi«, predpisov »od zgoraj«, in subjektivnim pravom, »facultas agendi« kot individualno pooblastilo na nekaj in svoboda za nekaj. »Facultas agendi« je Bloch interpretiral kot pravico do revolucije nasproti vsakemu podedovanemu odnosu gospodarja in sluga,

ne da bi pri tem hipostaziral vlogo subjektivnega prava. Socializem je opredelil kot svobodno ureditev, ki je postala »*facultas agenda*« vseh. Takšen socializem s konkretno ureditvijo imenuje Bloch »*polis brez politike*«. Z naravnim pravom ni mogoče racionalno upravičiti nobene tiranije. Brez teorije naravnega prava pa postane marksizem le ideologija in socializem samo totalitarna oblast.

Bloch je poudaril nenadomestljivo in neizčrpno vrednoto dostojanstva individua v naravnem pravu. V dodatnem poglavju »*E. Bloch in morala kot dediščina*« D. Basta pokaže Blochov odnos do marksizma, ki ga opredeljuje kot »*konkretno utopijo*«. Njegov namen je odkriti prihodnost še-ne-biti v preteklosti v smislu nove metafizike in humane vsebine religije. Njegova teza je, da je samo »*ateist lahko dober kristjan in samo kristjan je lahko dober ateist*«. Njegove so tudi teze o »*komunistični kozmologiji*«, »*možnem subjektu narave*«, »*bistvu kot upanju in utopiji*«, »*materiji, ki je usmerjena naprej*« itd. V njegovem jezikovnem stilu se kaže paradoksalen, vendar odprt značaj njegove filozofije. Dejanska geneza zanj ni na začetku, ampak je na koncu. Bloch meni, da je Hegel v identiteti uma in dejanskosti sklenil prehitro pomiritev s svetom, Kant pa s tezo o spontanosti jaza preudarja utopične možnosti, s pomočjo katerih mora jaz preživeti. Problem jaza je edini problem in rezultanta vseh problemov sveta. Bloch je sledil impulzu Kantove etike do svojih poznih del. V Kantovem kategoričnem imperativu vidi Bloch tudi slabe strani, ker je notranji, formalen in ideološki kot »*pruska palica in idealizirana meščanska družba*«, vendar to ne izničuje njegove humanistične vsebine v smislu anticipacije neantagonistične družbe. D. Basta sklene, da Bloch ni napisal marksistične kritike praktičnega uma, ampak se je zadovoljil z iskanjem utopičnih vsebin, tj. humanih potencialov moralne tradicije.

Basta je posvetil posebno pozornost vprašanju, ali je bil E. Bloch nemški filozof Oktobrske revolucije v pogledu vsebine njene moralne emancipacije, kakor to označuje O. Negt. Bloch je posvetil v svojih delih Oktobrski revoluciji precej pozornosti. Nekatere njegove ocene so pohvalne, druge pa niso. Na podlagi kritike Lenina in boljševiske diktature bi lahko sklepali, da je Bloch zanikal vrednost Oktobrske revolucije, kar

pa je napačno. Negotova ocena Blocha je preozka. Bloch je bil po mnenju D. Baste filozof še neizpoljenih utopičnih možnosti francoske revolucije. Blochovi utopični misli ne ustreza nobena formula. V knjigi Danila Baste je Blochova misel prikazana s stališča revolucionarnih in utopičnih vsebin in naravnega prava.

Bogomir Novak

IAN BIRCHAL

Bailing out the System

Reformist Socialism in Western Europe: 1944–1985; Bookmarks—London, Chicago and Melbourne, 1986

Povojna zgodovina socialdemokratskega gibanja v Zahodni Evropi je oznamenovana z vrsto pomembnih dosežkov, prav tako pa tudi s številnimi dilemami, protislovji pa tudi z velikimi porazi. Socialna demokracija je dosegla npr. velike uspehe v izboljševanju celotnega družbenega in materialnega položaja delavskega razreda, materializiranega v tako imenovani državi blaginje. Prav tako je v tem obdobju postala politična sila, ki je ni bilo mogoče zaobiti, ko se je v zahodni Evropi odločalo o najbolj pomembnih političnih, ekonomskih in socialnih vprašanjih. Po drugi strani pa je bilo prav malo storjenega na področju stvarne preobrazbe vladajočega družbenoekonomskega sistema. Bistvo produkcijskega odnosa na relaciji delo-kapital ne le da ni bilo omajano, pač pa se je ta odnos prav po zaslugi socialne demokracije uspešno prilagajal družbenoekonomskim spremembam in se ohranjal domala neokrnjen.

Ali bi lahko socialna demokracija lahko dosegla kaj več, zlasti na področju bolj radikalnega in globljega spreminjanja obstoječega družbenoekonomskega odnosa — in če bi lahko, kateri so razlogi, ki so ji to preprečili? To je vprašanje, ki že dolgo priteguje pozornost velikega števila znanstvenikov in raziskovalcev. To je ključno vprašanje, na kate-